

**Les dones en el
moviment associatiu
de l'Hospitalet
(1960-1979).
Una aproximació
a través
de la història oral**

Míriam Ojeda Martínez

Les dones en el moviment associatiu de l'Hospitalet (1960-1979).

Una aproximació a través de la història oral

Míriam Ojeda Martínez

Llicenciada en Història per la UB

Aquest article, que porta el nom de *Les dones en el moviment associatiu de l'Hospitalet de Llobregat*, neix fruit d'una beca de col·laboració entre l'Ajuntament de l'Hospitalet i la Universitat de Barcelona, amb l'objectiu de fomentar les investigacions locals dutes a terme per joves que cursin estudis superiors.

La investigació a la qual em remeto s'emmarca en el període de 1960 fins al 1979, i és bàsicament un treball d'història oral. Les dones entrevistades per aquesta investigació són dones de classes populars compromeses amb la lluita contra el feixisme, d'una forma o una altra. Hi ha dones immigrants i d'altres no immigrades. Dones amb estudis superiors. Solteres, casades. Amb fills o filles... Per tant, no hi ha un perfil sociodemogràfic de dona, sinó que són dones diverses amb experiències diverses i que varen estar vinculades de manera molt directa amb l'associacionisme hospitalenc d'aleshores.

Un tret important que cal recalcar és que totes les dones entrevistades varen néixer entre 1941 i 1952; per tant, la seva infància estigué condicionada plenament als ideals que impugnà el feixisme. Dones que actualment tenen entre cinquanta-sis i seixanta-vuit anys i que han viscut la fam dels anys quaranta, l'autarquia dels cinquanta, l'entrada d'idees revolucionàries dels anys seixanta, l'activisme i les lluites dels setanta, la transició democràtica, l'efervescència dels vuitanta, la Barcelona olímpica i un miler d'esdeveniments més.

La tendència historiogràfica tradicional ha estat invisibilitzar el paper de les dones en la societat i ha utilitzat mecanismes bàsics de dominació del patriarcat, negant a les dones la capacitat de fer. Imposant idees que en ocasions ha negat l'entitat com a éssers humans plens. Tot i que això és una construcció ideogràfica de gran magnitud social, però, no vol dir que totes les dones acceptessin aquestes imposicions. Moltes de les dones que van viure durant el franquisme jugaren un paper importantíssim en la lluita contra la dictadura i el patriarcat, deixant de banda les estructures socials i els cànons imposats per un govern, una societat i una història que les oprimia constantment i les volia fer sentir submises i secundàries.

El lector o lectora no ha de buscar en aquest article referències exhaustives dels fets esdevinguts durant aquest període, ja que l'objectiu principal d'aquest treball és fer petites reconstruccions històriques i personals de dones que varen canviar la història de la ciutat i esdevingueren el motor del desenvolupament social, econòmic i associatiu. Mostrant les lluites de les dones que durant tants anys van ocupar la segona línia o van quedar en l'anonimat. Fer un crit amb les experiències més quotidianes, tal vegada considerades insignificants, però que van ser essencials per a la vida diària de les persones, pel benestar de tots i totes i, conseqüentment, per a la transformació de l'Hospitalet en una ciutat millor. En aquestes lluites i reivindicacions es va forjar la "personalitat" i la identitat de l'Hospitalet. Recollir la seva veu. Entendre l'acció de les dones compromeses que van viure les grans i petites experiències de lluita i que encara continuen vives i són un tresor de la història recent del país i de la ciutat. Comprendre l'abast i repercussió dels seus actes per tal d'aconseguir una societat més justa.

LA HISTÒRIA ORAL, UNA EINA QUALITATIVA

Què significa i quin sentit té fer història oral? Tal com explica Josefina Cuesta¹, fer història oral consisteix en fer una anàlisi de la memòria d'una persona o un col·lectiu. I les relacions entre memòria i història, entre el silenci i el record, el poder i la marginació. Tot entrellaçat amb nexes del passat i del present i observant la funció social de la memòria col·lectiva: la nostàlgia, la relació amb la societat; la legitimitat, la identitat i la coherència, respecte al propi grup...

Com veuran més endavant, metodològicament m'he basat en les transcripcions literals de les dones entrevistades per explicar les meves idees i elaborar i constatar una sèrie de teories. La transcripció literal de les paraules de les entrevistades, a més de donar veu al silenci al qual varen estar sotmeses durant el franquisme, mostren en primera persona com van viure tot el procés històric des de la perspectiva més personal, permetent-nos identificar quines estratègies van ajudar a suportar aquelles circumstàncies, mostrar el rerefons econòmic o polític de les migracions, les confrontacions culturals, la formació política d'origen i reconstruir els contextos de formació, de lectures, els idearis...

Però la memòria és selectiva, oblida i deforma i reconstrueix, de manera que cal fer una lectura crítica i una anàlisi acurada de les transcripcions. Els sentiments que són expressats per les dones entrevistades no sempre es van viure amb la mateixa intensitat en el moment que van succeir a com s'expressen actualment. L'acumulació d'experiències, l'evolució que ha pres el món capitalista en què vivim, la pèrdua d'éssers estimats i, fins i tot, la decepció de l'incompliment d'alguns projectes, poden contribuir a que els fets passats s'intensifiquin. Moltes de les reivindicacions que emprengueren aquestes dones es donaren per la necessitat de sobreviure i sense

¹ CUESTA, Josefina: *Historia del presente*. Editorial Eudema. Madrid, 1993.

tenir present que la lluita diària que estaven duent a terme esdevindrien tan importants. Però, a més, en el cas de les dones, hi havia una doble lluita: la del gènere i la d'aconseguir millores per a tothom, cercant un món millor per als seus fills i filles i futures generacions, per sobre d'elles mateixes.

La importància de les fonts orals recau en ser una eina importantíssima per a la recerca i la investigació, perquè recullen allò que en moltes ocasions els llibres no expliquen. És un recull de la història en estat pur i des de la perspectiva més social, antropològica i humana.

INTRODUCCIÓ AL CONTEXT HISTÒRIC

Al llarg dels anys seixanta i setanta, Espanya visqué un relatiu oberturisme econòmic, social, polític, legal i social. La creació dels *Planes de Desarrollo* significà l'abandó del model econòmic autàrquic i, conjuntament amb l'adopció d'una economia de lliure mercat, influïren en l'expansió de sectors industrials i del turisme.

A escala mundial, es produí una onada revolucionària, sobretot als països llatinoamericans, amb figures com Fidel Castro a Cuba o Salvador Allende a Xile. Foren anys de revoltes: el Maig francès, la revolució dels clavells a Portugal, la primavera de Praga, Mèxic... Anys de canvis, de pugnes i alçaments pels drets de les persones. L'alè d'aquestes lluites i reivindicacions es filtraren a Catalunya, tot i la repressió. Vagues, manifestacions, aldarulls, revoltes, revolucions, moviment, sobretot, moviment que denotava que hi havia un món millor pel qual lluitar i que la gent en tenia consciència. L'inconformisme de les noves generacions i l'ànima de llibertat en contra d'uns ideals imperants ja caducs anà creixent.

En relació a la posició de les dones en la societat, el règim franquista ho tingué clar: subordinació. El feixisme es va encarregar d'instaurar de soca-rel la idea d'una societat patriarcal recolzada amb dogmes religiosos que tant influïen a l'època. La dona no va ser mai vista com un ésser independent, capaç de desenvolupar-se sense la figura de l'home. Segons Pilar Primo de Rivera, presidenta de la *Sección Femenina* de la Falange, "*las mujeres nunca descubren nada; les falta el talento creador, reservado por Dios para inteligencias varoniles; nosotras no podemos hacer nada más que interpretar, mejor o peor lo que los hombres nos dan hecho*". Des de *La Sección Femenina* es treballà dur per implantar el model de dona-mare. Però no tot va ser silenci, treball i submissió. Ja als anys seixanta hi havia una mobilització important de dones pel que fa a l'organització, consciència i participació.

L'Hospitalet d'aquell moment esdevé perifèria de la gran *urbs* i un espai privilegiat per a milers de famílies que arribaven de diferents llocs de l'Estat. De 1960 a 1970 el nombre d'habitants de l'Hospitalet es duplicà i passà de 122.000 al 1960 a 240.000 al 1970, enmig d'un procés especulatiu brutal.

La immigració marcà, entre altres coses, la història contemporània de la ciutat, no so-

lament des del punt de vista urbanístic sinó també econòmic, polític i social.

Als anys cinquanta, el barraquisme va ser un sistema molt estès a tota la ciutat, sobretot a la carretera de Collblanc. Com a conseqüència d'aquest sistema es formaren barris mal construïts i desestructurats. Una de les altres opcions d'habitatge que s'adoptaren fou l'autoconstrucció, sobretot als barris de la Florida i Pubilla Cases. Fins i tot en ocasions s'ocuparen coves obertes a la muntanya.

La manca de transports, la mala comunicació i la perillositat que a vegades comportava anar d'un barri a l'altre van fer que molts barris adquirissin una identitat independent. Una de les personalitats amb més responsabilitat en el procés especulatiu i la mancança de provisions de serveis als diferents barris al llarg d'aquest període va ser Josep Maties de España Muntades, alcalde de la ciutat del 1962 al 1973, quan va ser cessat. Amb Vicenç Capdevila a l'alcaldia s'adoptà una política menys especulativa i una mica més preocupada pels equipaments dels diferents barris. Capdevila restà al càrrec fins al 1977, quan el substituï Joan Perelló (1977-1979).

Des d'aquest punt de vista, la Guerra Civil i el conseqüent franquisme aconseguiren desmantellar tota la riquesa associativa de què gaudia l'Hospitalet anterior al 1936. La repressió sobre els vençuts va ser molt important i, en el cas hospitalenc, tal com assenyala Josep Maria Solé i Sabaté, *"el motor d'aquesta repressió fou sobretot la venjança de l'acció sindicalista industrial i urbana que havia conduït sobretot la CNT, i adquirirà un marcat caràcter de classe"*.²

Després de la guerra, només es posaren en funcionament unes poques entitats. Tot i que als anys 50 existien diferents agrupacions d'excursionisme, folklore, esportives i culturals, fou als seixanta que es revestiren un grapat d'associacions vinculades a la cultura, al lleure, a l'esport i, fins i tot, algunes amb pretensions polítiques i sindicals.

A l'Hospitalet les esglésies varen ser centres de debats, conferències, actes públics i festius. Moltes esdevingueren el motor de l'associacionisme veïnal fins a la legalització, el dia 2 de març de 1971, de la primera associació de veïns de l'Hospitalet, l'AV de Collblanc-La Torrassa. Les comissions de barri i les associacions de veïns van tenir com a objectius la consecució del benestar de la ciutadania hospitalenca.

Es va produir una convergència de les reivindicacions i lluites veïnals amb les dels treballadors a les fàbriques. Es pot afirmar que moviment veïnal i moviment obrer es van fer costat i varen dur a terme una mateixa lluita per als drets humans i les llibertats de les persones, centrant-se primer en la dignitat de la vida quotidiana.

Dins de les associacions veïnals nasqueren diferents grups que, alhora que participaven en les grans accions empreses per l'Associació de Veïns, també tiraven endavant

² SOLÉ SABATÉ, J. M.: *La repressió franquista a Catalunya, 1938-1953*. Edicions 62, Barcelona, 1985.

les seves pròpies reivindicacions. Fou el cas, per exemple, dels grups de joves o de les vocalies de dones, de les quals parlarem més endavant.

Així doncs, a la dècada dels seixanta i setanta es donarà a l'Hospitalet una eclosió important en l'associacionisme. A més de l'efervescència d'aquelles entitats ubicades sobretot en barris històrics i que el feixisme havia tolerat, apareixeran un gran nombre d'entitats culturals, esportives, folklòriques... moltes de les quals en el context de la creació dels nous barris de la ciutat.

APROXIMACIÓ A LES CONDICIONS DE VIDA DE LA DONA HOSPITALenca

Al llarg dels anys seixanta i setanta, les dones de tot el territori català van desenvolupar estratègies de resistència, participant en moviments de protesta i també en la dinàmica social, associativa i política del moment. A l'Hospitalet, les dones esdevingueren essencials per al canvi social i jugaren un paper clau en la transició cap a la democràcia.

La dona hospitalenca, igual que les dones del cinturó de Barcelona, mereixen una especificació concreta perquè viuen una situació característica: resideixen en ciutats satèl·lit. El creixement espectacular de població i la seva proximitat a la capital catalana marcaran un tipus de lluita específica, on les dones esdevindran artífexs dels canvis en totes les esferes de la vida de la ciutat, tant en l'àmbit polític, social, econòmic, urbanístic com cultural.

Moltes de les lluites que van dur a terme les dones hospitalenques tingueren l'objectiu de millorar les condicions de vida dels barris. Les dones eren les més afectades per la manca de serveis als seus barris, a causa de la doble presència i de la responsabilitat d'atenció i cura de les persones. Per tant, les dones feien un ús de la ciutat diferent de la dels homes, ja que la gran majoria utilitzen la ciutat com a assalariades i com a mantenidores i curadores de les persones. Conseqüentment, es mouen per la ciutat fent zig-zag: van a la feina, van al mercat, a l'escola, al metge, a vetllar pel benestar del pare o la mare... És aquest un dels motius que les dones fossin les més interessades a aconseguir serveis. Les dones hospitalenques, com les de moltes ciutats i pobles, no van disposar de cap facilitat per participar activament en els afers socials i polítics de la ciutat. La falta de serveis municipals, com per exemple guarderies o escoles, no facilitava gens la seva vida quotidiana. I, per tant, inicialment les principals reivindicacions foren tant per les necessitats bàsiques com l'habitatge, el fre del procés especulatiu, l'habitatge digne, la construcció organitzada, l'asfaltament dels carrers, el clavegueram, l'enllumenat com pels equipaments i serveis com ara escoles i guarderies, mercats, CAP³, botigues, pavellons i zones esportives o reivindicacions

³ A la secció del diari *L'Estaca* n. 8, "El lector escribe", trobem una carta de l'hospitalenca Isabel Nicolás on diu: "*Yo propondría que al mismo tiempo que se lucha por mejorar nuestra economía, se pudiera mejorar nuestra asistencia sanitaria, pero no sólo por parte de estas ramas,*

culturals. Si la ciutat gaudís d'aquests serveis hagués estat més fàcil treballar en l'esfera pública i accedir-hi. Ja l'any 1978, Mercè Olivares argumentava al setmanari hospitalenc *L'Estaca* que "*La falta de guarderías, mercados, escuelas y de servicios de todo tipo hace que muchas mujeres no puedan trabajar y por ello estén doblemente marginadas. Esta perpetua dependencia del marido las relega a un horizonte que tiene por límite las paredes de casas*".⁴

Tot i que, contràriament a la idea que es té, la immensa majoria de dones havien treballat en origen i aquí continuaren fent-ho, amb intensitats i horaris diferents segons el cicle de vida, sobretot marcat pel fet de tenir criatures, Isabel Segura incideix en un aspecte fonamental del treball de les dones: en moltes ocasions partim de la idea que la incorporació de les dones al món laboral és un fet recent, com si les dones no haguessin treballat mai remuneradament. Al seu llibre *Dones de l'Hospitalet: itineraris històrics*, constata aquest fet: "*L'any 1923, treballaven a Can Vilumara, una de les fàbriques de teixits de seda més importants de Catalunya, 322 persones, de les quals 271 eren dones*".⁵

Així doncs, la vida quotidiana de les dones esdevingué el principal motor del canvi. Això va fer que la seva participació en les lluites per millorar els seus respectius barris, i conseqüentment la seva ciutat, esdevinguessin tan importants. "*Quan es tenen fills o filles i les feines de vuit hores diàries, moltes vegades s'han de deixar per l'atenció de les criatures i fa que tinguis unes possibilitats d'horari que et permeten estar moltes més hores a la ciutat i al teu barri en concret. Després per les dedicacions que es consideren especialment femenines, doncs de tot tipus de gestions d'atenció i cura de les persones les dones ens pategem molt més les ciutats, perquè hem d'anar aquí, allà, hem d'anar a comprar, perquè hem d'anar al metge, a buscar aquell paper, perquè hem d'anar a buscar la criatura... per tant, coneixem molt més la ciutat amb moltes coses, petites i grans... perquè la vius molt més, en aquest sentit*" argumenta una hospitalenca (60 anys).

Com a conseqüència de la doble presència, que significava fer compatibles les llargues jornades laborals amb les tasques domèstiques, es crearen xarxes de suport entre àvies i veïnes, per tal que les dones poguessin treballar fora de casa. Una veïna de Pubilla Cases ens diu "*pagamos el piso trabajando como bestias... y suerte de mi madre porque sino no lo hubiéramos podido hacer. Yo había días que salía de casa a las seis de la mañana y volvía a las diez de la noche... sobre todo los lunes, que era*

sino por todos los sindicatos, partidos, asociaciones de vecinos y por todo aquel que le preocupa este problema que atenaza nuestra ciudad... L'Hospitalet en este aspecto, como en muchos otros está desamparado de la mano de Dios, y ya es hora que nos hagamos oír, y levantemos la voz pidiendo algo tan justo como una mejor asistencia sanitaria. Pero no sólo por nosotros sino por las generaciones venideras..."

⁴ PÉREZ OLIVA, M. "Vocalías de mujeres, el punto de partida." A: *L'Estaca*. El semanario de l'Hospitalet. Setmana de l'1 al 7 de juny de 1978. Número 8. Pàgina 7.

⁵ SEGURA SORIANO, I: *Les dones de l'Hospitalet: itineraris històrics*. Ajuntament de l'Hospitalet de Llobregat, 1998. L'Hospitalet de Llobregat.

día de lavar. Sin mi madre no hubiéramos podido hacerlo. Había días que llegaba a casa y mi niña estaba durmiendo y me iba y seguía durmiendo. Y estaba yo en casa y llamaba a su abuela para pedir un vaso de agua. Eso es duro, muy duro. La necesidad en esos momentos obliga a ceder" (67 anys).

En aquest sentit, hem de dir que la consciència de classe definirà un tipus de lluita i unes reivindicacions específiques. Les dones de les classes populars són les que gaudeixen de menor domini del propi temps. El seu temps és quasi tot ocupat en les tasques de sosteniment familiar combinat amb llargues jornades fora de la llar amb contractes en precari, o fins i tot sense contracte. En moltes ocasions la duresa de la vida quotidiana i la doble presència fa que hi hagi una manca de temps per desenvolupar processos participatius, respectant el ritme de les associacions i les entitats.

La manera com viuen la seva aportació econòmica a la família fa que no es vegi el treball remunerat com un mite de vida autònoma personal, sinó com un sobre esforç necessari per pal·liar les condicions de duresa econòmica d'elles i les seves famílies. Simplement, viuen el treball com un ajut necessari pel desenvolupament de millors condicions dels seus fills i filles, pels quals aposten clarament.

Però l'aportació de la dona per tirar econòmicament el grup familiar endavant crearà un dels espais favorables per a la seva lluita com a dona. Tot i que en un principi aquesta lluita fou des de la perspectiva d'esposa o mare, aquesta li possibilitarà incidir en l'espai públic i serà un dels trampolins per poder participar en l'associacionisme o els moviments cívics de la ciutat. A partir d'aquí es qüestionà una sèrie d'estructures fins llavors inalterables. Però, a més, les dones assumiren també els treballs d'atenció i cura de les persones. La maternitat i el fet de tenir gent gran a casa marcà el seu cicle de vida. Aquest fet va fer que haguessin de reorganitzar la seva vida per assumir aquests treballs. Una de les dones entrevistades reflexiona sobre com per a ella la maternitat fou "*un aterrizaje porque entonces tienes que dejar de hacer cosas. Y este fue uno de los problemas que tuvimos en la pareja. Cuando vinieron los niños él siguió haciendo lo mismo y yo no pude. Porque sino quién se cuidaba de ellos y eso que tuve la ayuda de mi madre. Esto es un trauma. Lo que pasa es que los niños compensan. Y lo que es duro es que los niños sean como una responsabilidad toda tuya"* (58 anys).

Per totes aquestes situacions, la ciutat era un espai molt viscut per les dones. La visió de la ciutat segons les dones entrevistades és que "*l'Hospitalet de aquellos años era una ciudad con muchas carencias, calles sin asfaltar, con malos olores, con basuras sin controlar, con evidente pobreza, con bastante jaleo, con peleas. En cambio en muy pocos años cambió la situación... yo la encontraba una ciudad muy alegre, te encontrabas a la gente y te saludabas... Yo tenía un amigo que cuando venía a casa decía: 'Esto es como Alejandría', quiero decir que tenía pinta de ciudad de tercer mundo, así populosa y alegre, con olores a gamba y con megafonías de flamenco pero bueno, alegres de alguna manera... o sea que es un mundo curioso al que uno se hace rápidamente"* (57 anys).

Les mancances de serveis i equipaments municipals eren de tot tipus. Tal com ens explica una de les dones entrevistades, que arribà al barri de Bellvitge l'any 1969: "A Bellvitge tot eren mancances, tot. No hi havia farmàcies, no hi havia escoles, no hi havia llar d'infants, no hi havia semàfors, no hi havia res... Tot va ser d'ampliació... Tot van ser edificis, però d'infraestructures, ni una. Ni voreres..." (60 anys).

La manca de connexió entre els diferents barris i les males comunicacions viàries foren una dificultat afegida per a aquestes dones. Per aquest motiu, les lluites primer es dugueren a terme en l'àmbit dels barris i posteriorment esdevingué una lluita ciutadana.

Poc a poc, amb la consolidació de les diferents associacions de veïns i veïnes, s'anà treballant cada cop més en xarxa. Prenent com a model allò que més interessava de cadascun dels projectes de les diferents zones de l'Hospitalet. Tal com ens explica una altra de les dones entrevistades, que arribà a la ciutat per treballar l'any 1973 afirma: "L'Hospitalet tota ella era una ciutat molt obrera i molt desgavellada. Desconnectat un barri de l'altre urbanísticament. Per passar de Can Serra a Pubilla Cases, l'avinguda Electricitat estava sense asfaltar i es va asfaltar cap a l'any 85. I quan dic sense asfaltar vull dir sense llum, sense res... Molt desgavellada. En canvi hi havia barris que tenien més unitat" (57 anys).

Al barri de Bellvitge la primera manifestació d'associació veïnal espontània sorgí com a protesta per les males condicions en què es trobaven les comunicacions. Dues persones van morir en voler travessar l'autovia, que era l'única manera de poder agafar el transport públic per arribar a Barcelona des de Bellvitge i, com a conseqüència, els veïns i veïnes sortiren al carrer espontàniament. Un diumenge, un grup de veïns i veïnes van agafar les eines dels paletes i van engrandir un petit túnel que travessava l'autovia fins fer-hi prou espai perquè passes una persona ajupida⁶. Una veïna del barri ens explica que "no es podia anar a l'altre costat de la Granvia. No hi havia pas per als vianants. No hi havia autobusos i per venir a Bellvitge havies d'agafar l'autobús del Prat. Quan l'agafaves des de la plaça d'Espanya per venir cap aquí no hi havia problema, perquè et deixava al cantó de Bellvitge, però si l'havies d'agafar per anar a Barcelona havies de creuar la Granvia pel mig i hi havia molts accidents. El germà d'un familiar meu va morir atropellat". (61 anys).

Tot i això, però, la gran majoria de dones entrevistades parlen de la ciutat com un espai alegre, acollidor.

LES DONES I LA SEVA VINCULACIÓ AL MOVIMENT CÍVIC HOSPITALENC

L'associacionisme femení va aparèixer amb força a l'Hospitalet, sobretot cap a finals dels anys seixanta i començament dels setanta, on les dones, dins de les associa-

⁶ *Quaderns d'Estudi*, núm. 10. Setembre de 1991. Centre d'Estudis de l'Hospitalet.

cions hospitalenques, van protagonitzar un intens moviment cívic, exigien allò que anomenem *qualitat de vida o benestar*: escoles per a nens, nenes i persones adultes, mercats, zones verdes, transport públic, eliminació de torres d'alta tensió, seguretat al carrer, accés a organismes de salut, d'infraestructures culturals i urbanes...

En aquest context de mancances, fou molt important la participació dels ciutadans i ciutadanes en l'associacionisme, ja que, tal com argumenta Maria Pau Trayner en la seva tesi doctoral "*anar individualment a les instàncies polítiques i administratives per denunciar algun fet té poca incidència social*". Per contra, si la demanda és col·lectiva sempre hi havia més possibilitats d'ésser escoltats.

Les trobades als mercats, les estades a les parades de transport públic, les trobades a les esglésies dels barris, portar els nens i nenes a les escoles, esperar a les llargues cues als ambulatoris, als terrats⁷ anaren creant una possible xarxa de comunicació que, en ocasions, acabaren amb la creació d'un petit grup i, posteriorment, la seva incorporació a associacions ja formades per tal buscar solucions a les necessitats que patien.

Les dones hospitalenques es varen vincular al moviment cívic que lluitava en aquella època per millorar les condicions de vida. Tot i que aquests moviments cívics no foren exclusivament de dones, aquestes hi varen participar de manera contínua i hi jugaren un paper importantíssim. Aconseguiren aturar plans immobiliaris i especulatius obligant en ocasions a canviar plans urbanístics, crearen places, aconseguiren escoles, es mobilitzaren contra els preus del menjar, dugueren a terme pràctiques solidàries amb presos/es del feixisme i les seves famílies...

A continuació, veurem unes poques de les moltíssimes lluites protagonitzades durant aquests anys per les dones hospitalenques que he entrevistat. Aquí no hi són totes les lluites que s'emprengueren ni totes les dones que hi participaren, però podem veure pinzellades sobre el seu paper i les seves formes de lluita personal i social per un Hospitalet millor.

Ja és ben sabut per tothom el procés especulatiu que van viure cadascun dels barris de la ciutat. Les dones hospitalenques foren un fre imparabile en contra de l'especulació. Les dones, tot i la doble presència de què tant hem parlat, passaven moltes hores del dia treballant a casa i, per tant, eren elles les que més contacte tenien amb el barri i les que ràpidament s'adonaren de les activitats especulatives de les cons-

⁷ Isabel Segura, historiadora i gran investigadora dels moviments de dones, escriu un article al número 47 de la revista *Les Bàrries*, que publica Ca la Dona: "*els terrats no són espais neutres, sinó que tenen una càrrega simbòlica important. Eren espais on s'estenia la roba i es pujava a fer la xerrada. Un espai d'aïllament i d'alliberament alhora. Els terrats han estat, en la tradició mediterrània, un espai de trobada i de relació de les dones. Per damunt de les restriccions imposades al trànsit lliure de dones pels carrers. Un trànsit que només era admès si era per fer activitats laborals remunerades o per fer aquells desplaçaments vinculats a les activitats domèstiques i de cura dels altres.*"

tractores. Moltes vegades de manera espontània i, sobretot al principi, sense organització, van aconseguir posar restriccions als monstres immobiliaris.

Una arquitecta que arribà a l'Hospitalet l'any 1977 fou una de les dones que tingué un paper important a l'hora de posar fre a les especulacions que s'estaven duent a terme des de l'Administració. *"Hi havia un Pla General i s'estava edificant més del que el Pla General deia. I més que res, jo al que vaig contribuir va ser a això, a posar fre a l'especulació. També per la meva formació jo vaig entrar sempre a grups d'urbanisme... Es lluitava per aconseguir els estàndards europeus. Es pretenia tenir les mateixes guarderies i escoles per habitant que hi havia a França."* (58 anys).

En la lluita per frenar l'especulació són moltes les exemplificacions i les estratègies per obligar els obrers a aturar la construcció de pisos que no s'havien de construir. Dones assegudes sobre els murs, enderrocament de tanques, inutilització de maquinàries per a la construcció, congregació i reunió de dones a les zones de construccions, boicot a la maquinària, plantar arbres a la ubicació dels pisos... i, sobretot, cohesió i unió amb altres dones.

Una veïna del barri de Bellvitge ens explica com *"Aquí al passeig de Bellvitge estava previst fer un passeig molt maco, però van començar a construir edificis aquí al mig, que en teoria no hi havien d'anar. Llavors, mentre els estaven construint, homes i dones baixàvem dels pisos i ens plantàvem al davant i fèiem parar l'obra i amb policia davant. Després, a la nit, baixaven els veïns i veïnes i es carregaven el que havien construït. Recordo un dissabte i un diumenge com la policia ens va disparar boles de goma, pots de fum i la gent corrents perquè anaven a per totes. La gent des dels edificis tirant-los test de flors... Perquè no es construís... Perquè si aquí feien trenta o vint edificis més, això significava menys equipaments i serveis per al barri. La gent això ho tenia molt clar."* (60 anys).

Un altre dels exemples del paper de la dona en el fre del procés especulatiu ve en paraules d'una altra dona: *"Recuerdo una vez que los obreros venían a perforar y bajé y me planté delante de aquella máquina perforadora... y yo diciéndoles que si tenían huevos que perforaran. Me puse justo con la cabeza debajo del taladro y dije que si querían que perforaran. Y los obreros, pobres, decían: 'no, no, si a nosotros nos han mandao. Y si nos han mandao tenemos que venir'. Cada agujero que hicieron plantamos una acacia. Y estas siguen estando todavía."* (67 anys).

L'especulació arribava a límits insospitats. Una de les dones ens explica un cas extrem d'especulació: *"Bueno, lo de Pubilla Cases yo no sé si se puede llamar especulación o robo directamente. O sea, se vendían las casas a tres o cuatro personas y el que llegaba primero la ocupaba. Con lo cual muchas fachadas estaban sin acabar porque la gente ocupaba las casas antes de acabarlas. Yo conozco directamente gente que le pasó esto. Y no había donde recurrir"* (57 anys).

Però, a més de posar fre al gegant immobiliari, les dones lluitaren amb la idea d'a-

conseguir una ciutat més socialitzadora, on prevalguessin els espais per als més petits i per a la gent gran. Una ciutat per conuiuere.

Un altre dels aspectes pel qual es va moure el moviment cívic femení hospitalenc va ser pel trasllat de les indústries molestes, nocives i perilloses.

En ocasions, la ubicació de fàbriques al centre de la ciutat comportava una sèrie d'incomoditats per als hospitalencs i hospitalenques. En algunes d'aquestes fàbriques es duïen a terme activitats molestes, com ara sorolls o vibracions, produïen fums, gasos, olors i, fins i tot, hi havia produccions que resultaven perjudicials per a la salut de les persones i del medi ambient⁸.

Des de les associacions de veïns es denuncià, al Govern Civil, la permanència de fàbriques contaminants a la ciutat. Com a resposta, enviaren treballadors químics per mesurar el nivell de contaminació de les fàbriques. Hi havia moltes fàbriques a la ciutat que produïen accions molestes cap als veïns i veïnes dels diferents barris de la ciutat. Un exemple clar foren les fàbriques Cardoner, que era una fàbrica de productes químics que desprenia una olor molt desagradable, i la foneria La Farga, que contaminava moltíssim.

Tal com informa una de les dones *"Se hicieron reuniones de vecinos y vecinas y la Federación y las asociaciones conseguimos sacar las fábricas de l'Hospitalet. Y conseguimos que la Cardoner pusiese unos filtros cuando hay salida de agua al río, para que el agua saliese purificada. Incluso ya estando fuera de l'Hospitalet fuimos a hacer el seguimiento para que no ensuciara el río"* (67 anys).

L'Hospitalet era una ciutat obrera i industrial. I aquest fet tingué unes conseqüències per a la ciutat i per a la ciutadania. Al llarg dels seixanta, a l'Hospitalet, multitud de joves d'una generació que no havia fet la guerra va ser la protagonista de les lluites obreres d'aquells anys. Tot i que, tal com ens diu Manuel Domínguez al llibre *L'Hospitalet lloc de memòria*⁹, *"el pes de la militància política o d'una ideologia d'esquerres adquirida en gran part per influència familiar apareix com a motor de l'activisme obrer"*. A continuació veurem alguns dels problemes als quals es van haver d'afrontar les famílies obreres i que les diferents formes de participació femenines a la lluita obrera i sindical. En aquest cas, m'he centrat en la fàbrica SEAT, ja que moltes de les dones que he entrevistat estaven d'una manera o un altra vinculades a aquesta fàbrica.

LA SEAT era una de les fàbriques més importants de Catalunya i que aleshores tenia

⁸ Segons el Decret de 30 de novembre de 1961 (número 2414/61) de la Presidència de Govern, les indústries amb activitats molestes, malsanes, nocives i perilloses, només podran localitzar-se a una distància superior a 2.000 metres a comptar del nucli més pròxim a la població agrupada.

⁹ *L'Hospitalet lloc de memòria. Exili, deportació, repressió i lluita antifranquista*. L'Hospitalet de Llobregat. CEL'H. 2007. Pàgina 221.

prop de 20.000 treballadors/es. Es convertí en el símbol de moviment obrer dels anys seixanta.

La fàbrica de la "Sociedad Española de Automóviles de Turismo" s'instal·là en uns terrenys de la Zona Franca de Barcelona l'any 1952. Des de llavors, la ciutat de l'Hospitalet s'hi ha vist molt vinculada per la quantitat de persones de la ciutat que hi treballaven, que va fer que qualsevol conflicte a l'empresa esdevingués una lluita als barris, sobretot al de Bellvitge.

En ocasions, el lligam entre reivindicacions socials i el moviment obrer era infranquejable. Una de les veïnes ens explica com "*a las manifestaciones de SEAT íbamos hombres y mujeres, pero también gente de la Asociación de Vecinos apoyaba la huelga*" (67 anys).

En una de les retallades de personal que es va fer a l'empresa SEAT es va fer fora 500 treballadors i treballadores. A part de les manifestacions exigint la reincorporació d'aquests treballadors/es, les dones de les diferents associacions de veïns dugueren a terme accions solidàries d'ajuda per a les famílies dels treballadors/es: "*Hacíamos colectas. Las mujeres de la Asociación íbamos casa por casa haciendo colectas para preparar cestas de comida para los despedidos de SEAT. Estas colectas las hacíamos el Grup de Dones que había dentro de la Asociación de Vecinos y hay que decir que no nos cerraron ninguna puerta. La que más o la que menos tenía un amigo o una vecina que trabajaba en la SEAT. Arroz, aceite, latas, embutidos... y cada sábado preparábamos una cesta y venían a buscarla. También se hacían colectas de dinero para las necesidades primeras, sobre todo para los niños. A las casas a pedir sólo íbamos mujeres.*" (67 anys).

Les pràctiques solidàries femenines foren importantíssimes, i en moltes ocasions serviren com a base de coneixement de noves relacions i obriren canals de comunicació entre dones amb bagatges molt diferents, però amb inquietuds comunes.

Una de les pràctiques solidàries dutes a terme per les dones hospitalenques va ser com a conseqüència de la lluita obrera i per la defensa dels drets dels treballadors/es de SEAT. Però aquestes pràctiques, tot i que la historiografia en moltes ocasions no en doni constància, foren genuïnament femenines. Moltes dones van dur a terme campanyes solidàries amb els empresonats per la seva lluita antifranquista i pels drets dels treballadors/es. Llavors es creà la Comissió de Solidaritat. Tal com ens diu una de les membres de la Comissió, "*aquesta neix per les necessitats dels presos polítics. Molts presos tenien el suport familiar, però d'altres no. Llavors es crea aquesta Comissió de Solidaritat, molt lligada a l'església i als sectors més progressistes i intel·lectuals, on el que es fa és ajudar les famílies i els presos. I una de les coses que vàrem fer va ser buscar diners per pagar la fiança que imposava el TOP. Des de la Comissió de Solidaritat ens encarregaven d'anar al banc i buscar els diners, pagar la fiança i, posteriorment, tornar els diners al banc i a les persones que solidàriament havien deixat els diners. També es recollien signatures per demanar millores en les condicions*

dels presos i la seva llibertat. Llavors es feien campanyes de recollida de signatures. Tot i la dificultat que això significava, ja que qualsevol actuació d'aquest tipus era il·legal i condemnada pel TOP. Era anar amb una carta clandestina i fer públic que tu estàs d'acord amb allò que signaves. Dins de la Comissió hi havia gent molt compromesa. Gent molt maca. En l'àmbit central es reunia a Barcelona, però hi havia comissions de solidaritat a molts altres llocs. A l'Hospitalet ens reuníem a la parròquia de Sant Ramon. Hi havia molta gent." (67 anys).

Una altra de les lluites i reivindicacions importants en els moviments cívics d'aleshores fou la lluita pels mercats i pel preu dels aliments.

Els barris de nova construcció no tenien ni tan sols mercats on poder anar a comprar els aliments. La gent s'havia de traslladar a altres barris i, en molts casos, fins i tot a la ciutat de Barcelona per fer la compra. Les dones n'eren les encarregades i també de gairebé totes les tasques domèstiques. Així doncs, fou un punt essencial en les seves lluites.

La concepció actual vers els aliments i el consum ha pres una dinàmica molt diferent a la de llavors. Les mancances que llavors es patiren, sobretot vers els aliments, marcà alhora una lluita important. Una de les dones ens explica la gana que passà a l'Hospitalet dels anys quaranta: *"Jo tinc un record bonic d'aquella època. A part del pitjor record que és el de demanar menjar. Llavors era tot tan escàs... a les botigues, als ultramarins, que es deia abans, no hi havia de tot. Recordo com em deia la meua mare: 'ves a Cal Baldiri i que et posin dues sardines'. Jo anava i en el camí de Cal Baldiri a casa meua, que eren uns 50 metres, jo em menjava una part de la sardina i li donava la volta. Recordo anar a buscar un petricó de vi, que llavors era un quart de litre de vi. Els budells de les gallines es venien. Llavors, amb unes tisores s'obrien els budells, es netejaven i amb això es feia el caldo. Jo recordo que la meua mare agafava els dos colls, les potes i el budell de la gallina i amb això feia el caldo. No hi havia res més. No hi havia carn. El menjar era poc i, a més a més, caríssim. Hi havia de tot, perquè el que tenia diners feia l'estraperlo i hi havia de tot" (67 anys).*

Les lluites per la torna, per aconseguir un preu just per al pa, foren molt sonades a la ciutat. La "torna" és la porció que el venedor afegeix a una mercaderia perquè acabi de fer el pes demanat pel comprador/a. En ocasions, als forns de pa venien al pa de mig quilo i en pesar-lo, feia 450 grams. Llavors, el que es feia era agafar un tros de pa d'una altra barra fins que arribés al mig quilo de pes, que era el que t'estaven cobrant. Posar la torna era un costum molt arrelat, sobretot als pobles, però a l'Hospitalet no era gaire corrent. *"se hacían manifestaciones para que el pan llevase el peso que tenía que llevar... Desde la Asociación de Vecinos, el grupo de mujeres nos citábamos en las panaderías y les obligábamos a que lo pesasen... y pedíamos la torna. Y si pesaba más pues que lo quitasen" (67 anys).*

Una de les dones entrevistades ens parlà de la torna *"era una costum que venia dels*

pobles, però a l'Hospitalet no es feia. Llavors aquí vàrem fer manifestacions perquè es fes la torna del pa" (61 anys).

Una altra manifestació en relació amb els aliments va ser per la pujada de preus que es feia, per exemple, al Nadal: *"Una vez hicimos una campaña en la que liamos un buen revuelo al mercado. Fuimos al Ministerio para que nos dijeran un precio aproximado de lo que podían subir los precios en Navidad. Entonces nos los dieron y ellos nos preguntaron que en que mercados podían hacer más fraudes y les dimos un listado. Los instructores fueron a aquellos mercados a controlar que la subida de precios fuera justa" (67 anys).*

Aquest moviment cívic, impulsat majoritàriament per dones, va fer un treball importantíssim respecte al tema de les escoles i guarderies. Amb l'arribada de nova població a la ciutat, i sobretot als barris de nova creació, ens trobem amb molts matrimonis joves amb fills i filles en edat escolar i moltes parelles amb projectes de formar una família. Això significa una major demanda de places escolars i equipaments educatius.

La situació educativa era bastant lamentable. La manca d'escoles, les condicions precàries de les poques que hi havia, la inexistència de jardins d'infància i la total absència de centres d'educació especial era la situació hospitalenca en relació amb l'ensenyament. Davant la passivitat de les institucions locals amb aquests fets, varen ser un cop més els veïns i les veïnes de la ciutat els que decidiren prendre accions per aconseguir escoles estatals, jardins d'infància, escoles d'adults... Aquesta situació propicià la creació d'escoles d'iniciativa privada, moltes vegades ubicades en soterranis o altells de pisos.

Tal com recorda una de les dones entrevistades, que estigué estretament lligada a l'Associació de Veïns de Collblanc-la Torrassa, *"la manca de suport de les institucions locals era una constant".* En relació amb la demanda d'escoles seguiren la mateixa línia. Aquesta mateixa dona ens recorda com *"a una reunió entre els veïns i veïnes amb el senyor Camps, regidor de l'Ajuntament, per demanar escoles, aquest va respondre que el que havíem de fer era no tenir tants fills per no tenir tanta necessitat d'escoles" (67 anys).*

Una de les primeres guarderies que s'inaugura a la ciutat fou la Tin-Tin, al barri de Bellvitge. Cap al 1971 un grup de veïns i veïnes del barri, que estaven vinculats a la paròquia de Sant Joan Evangelista, s'organitzaren per tal crear una guarderia al barri. Així, diferents matrimonis, el capellà i l'assistenta social del barri varen començar a plasmar la idea sobre paper, buscant recursos econòmics, personals, mobiliari... i ràpidament trobaren el suport del veïnat, ja que no hi havia parvulari al barri. Tots els veïns i veïnes aportaren coses.

Una de les dones més involucrades en el projecte de la guarderia Tin-Tin, que avui es diu El Passeig, afirma: *"jo al principi no treballava a la llar d'infants. Jo vaig ser-hi per organitzar-la, però una mestra que vam contractar es va posar malalta i ho va dei-*

Fotografia que demostra la important presència de dones a finals dels setanta i principis dels vuitanta a les Aules de Cultura. La foto és d'una de les festes de Nadal i es poden veure dones com la Gregòria, la Carme, la Rafaela, la Isabel, l'Antònia, la Margarita...

Donació : Gregoria Ochoa.

xar i, momentàniament, m'hi vaig posar jo, i d'això fa ja 35 anys'. Per crear la guarderia es van haver d'acollir al marc legal que hi havia en aquell moment i crear l'"Associació Catòlica de Padres de Família". Sota aquest marc legal, el dia 2 d'octubre de 1971 s'inaugurà la Guarderia Tin-Tin, una entitat privada no lucrativa, que emparava nens de tres a sis anys. Però la lluita per la guarderia va ser una constant fins a la proclamació de la Tin-Tin com a guarderia laboral per part de Governació. "Va arribar un moment que no podíem cobrir les despeses i no podíem apujar els preus als pares. La gent feia un gran esforç per pagar cada mes, i tampoc volíem una escola elitista; per tant, si no es buscava una solució no podíem subsistir. Les educadores no teníem ni seguretat social, era molt precari, el que sí que teníem era il·lusió per la tasca que fèiem. Teníem molt clar que no volíem fer un negoci, tots plegats formaven part d'un barri obrer, per tant havíem de buscar solucions. En una de les assemblees de famílies es va acordar tota una sèrie de mesures de pressió, entre les quals, sortir al carrer a reivindicar 'guarderies gratuïtes'. Això va comportar un moviment important al barri i una gran participació, mesos després el Ministeri de Governació anomenava la guarderia 'Guarderia Laboral' i ens atorgava una subvenció anual que ens permetia cobrar els mesos endarrerits. Tots aquests anys van ser viscuts amb molt empenta i il·lusió. Tothom tenia ganes de fer coses. Els pares s'engrescaven i participaven en tot el que es feia, no importava fer reunions a les tantes de la nit. Era un moment molt reivindicatiu, els veïns i veïnes s'oferien a ajudar en el que fos'. (67 anys).

Tot el moviment cívic hospitalenc va jugar un paper molt important en la lluita per les escoles. Ja als anys setanta, es crearen les escoles d'adults on, tal com diu una de les col·laboradores d'una escola d'adults de la ciutat, "hi havia la idea que tots te-

niem coses a aprendre i coses a ensenyar. La idea que mai és tard per aprendre. Aquesta idea la fèiem servir molt per trencar la por d'anar a l'escola. Es fomentà la idea que aprendre ens ajuda a tenir consciència de la nostra vida. Sobretot remarcar que no t'has d'averkonyir perquè no sàpigues. Sinó que el que has de fer és preguntar, posar-hi voluntat, aprendre i tirar endavant, perquè tu has de poder ser una persona autònoma. En el cas de les dones, és: tu has de tenir criteri. Tu tens autonomia, tu has de ser tu, has de tenir la teva opinió. I et deien: 'yo es que esto se lo pregunto a mi marido'. I nosaltres dèiem: 'd'acord, però tu què en penses d'això?'" (57 anys).

A més, van ser moltes les associacions mixtes que s'uniren a aquesta lluita. El Centre Social de la Florida fou un exemple clar. En un principi era una entitat de caire cultural i esportiu. Però també es feien cine-fòrums, xerrades, biblioteca, exposicions, festes, teatre... Però, tot i el tarannà cultural de l'entitat, es dugueren a terme lluites per tal d'aconseguir aquells serveis bàsics que l'Estat no garantia, com per exemple les escoles o els ambulatoris.

Al Centre Social de la Florida es creà una escola nocturna per a alumnes en edat escolar però que a causa de la feina no podien assistir a l'escola. De fet, podem afirmar que el barri de la Florida va ser el primer barri a plantejar-se el tema de la lluita per les escoles, al qual posteriorment se sumaren la resta de barris de la ciutat.

Una de les joves participà activament al Centre Social de la Florida i ens diu que "al Centre Social de la Florida feia activitats principalment culturals, esportives... Fonamentalment hi anàvem gent jove. I llavors un petit nucli de gent jove del Centre Social de la Florida es plantejà que hi havia altres necessitats al barri. Perquè les activitats culturals que es feien eren necessitats perquè allò era un desert.../...També es va plantejar la necessitat de places públiques, que era important al barri, bé com a molts llocs..." (60 anys).

Posteriorment, i ja com a equipament cultural municipal, aparegueren les aules de cultura. Al barri de la Florida fou on s'inaugurà la primera aula de cultura de l'Hospitalet, al carrer Renclusa número 51. Les aules de cultura eren espais on es podien iniciar i desenvolupar determinades activitats com la música, la dansa, el teatre, la música, la fotografia o el dibuix. S'oferia teatre, espectacles musicals, concerts. Es feien visites, lectures crítiques dels diaris, debats sobre pel·lícules...

Però la importància de les aules fou que esdevingueren espais de relació entre diferents grups, tertúlies, aprenentatge, difusió cultural i festes. A més, les aules cediren els seus espais a grups i associacions del barri i participaven en les festes tradicionals a través de les comissions de festes dels diversos barris.

Les dones participaren molt activament en les aules de cultura i algunes en foren directores. La Clara Carme Parramón, directora de l'Aula de Cultura de la Florida; la Nelly Peydró, de l'Aula de Bellvitge; l'Antònia Nieva, de l'Aula de Santa Eulàlia; la Puri Loscos, de l'Aula de Sant Josep...

L'any 1979, ja en democràcia, la vocalia de dones de l'Associació de Veïns de la Florida, ateses les limitacions del local de l'associació, traslladà les seves activitats, entre les quals les classes d'alfabetització i cultura general per a dones, als locals de l'Aula, fet que va permetre un gran augment de les dones que hi participaven, i fou així com es creà l'Escola de Dones la Florida. A l'Escola de Dones arribaren a ser cent dones. Com ens explica una de les impulsores, *"el problema de llavors va ser trobar dones per donar classes per a tots els grups i, com que això era molt difícil, de mica en mica les dones que havien arribat amb un cert nivell d'instrucció a l'escola, que havien vingut per millorar, doncs podien donar classe a les que no sabien ni llegir ni escriure, i així vam estar funcionant. Però, és clar, això era molt difícil i costava molt de trobar altres dones que ho poguessin fer... si s'havien d'obrir nous grups"* (60 anys). Ja als anys vuitanta, les escoles de persones adultes s'anaren formalitzant passant a Ensenyament primer de l'Estat i després de la Generalitat.

En el marc de l'Escola de Dones, la Vocalia de Dones es va transformar en el Casal de la Dona de la Florida, que va ser una entitat autònoma sense local propi i, per tant, les activitats es duïen a terme a l'Aula de Cultura de la Florida, però tenia el seu propi funcionament com a entitat. Normalment, quan s'acabaven les classes de l'Escola de la Dona es feien xerrades, debats, assemblees, festes...

Moltes dones accedeixen a les aules i tallers de cultura per introduir-se en el llenguatge artístic, poder conèixer alguna cosa més enllà de la seva quotidianitat i crear un temps lliure fora de la feina. Però per això, en moltes ocasions van haver de superar una sèrie de prejudicis, com per exemple el fet d'haver d'estudiar de grans o no saber llegir o escriure. La falta de formació cultural i professional fou una de les limitacions més greus per aconseguir l'emancipació de les dones. Tot i que els homes de classe obrera tampoc gaudiren d'instrucció ni preparació professional, el seu treball i les seves paraules no eren qüestionades cada vegada que duïen a terme una feina o que parlaven en públic. Una de les dones entrevistades, encarregada d'una vintena d'homes en una feina de la qual tradicionalment s'encarrega el sexe masculí, ens explica com *"tú como mujer tienes que demostrar que sabes hacer un trabajo de esos. Llega un hombre que no tiene ni idea y se da por hecho que ese señor sabe trabajar. Luego, cuando se demostraba que yo valía, me valoraban más que un hombre. Luego les gustaba más, porque eres más pulida, más curiosa, más perfeccionista... recuerdo como cuando venía un señor de otra empresa, instintivamente se dirigía a un compañero tuyo por el simple hecho de ser hombre. Es muy difícil por la cultura, por las trabas que te ponen los hombres..."* (57 anys).

Una de les impulsores d'un taller de cultura que s'inaugurà al barri de Pubilla Cases ens diu com *"en ocasiones, los hombres venían a demostrar que sabían pintar más, porque habían hecho un cuadro así de ciervos. Y entonces venían a aprender pero... incluso a veces te preguntaban si tenías título... Las mujeres venían a algo nuevo... y entonces era muchísimo más interesante. Y al cabo del tiempo habían aprendido muchísimo más las mujeres que los hombres en general. En general, la*

fuera motriz durante mucho tiempo la llevaron las mujeres. Siempre ha habido más mujeres que hombres. Pero los señores son muy constantes' (57 anys).

Seguint amb els aspectes culturals, hem de dir que el comú denominador del Règim va ser la negació de tot tipus de drets, tant polítics i sindicals com culturals de tots els sectors, especialment a la classe obrera. A causa de la nefasta política cultural municipal varen ser les entitats ciutadanes i persones individuals les que donaren alternatives a aquesta situació.

Des de l'Ajuntament, al llarg dels anys seixanta i fins a l'arribada del primer ajuntament democràtic, es va donar poc suport econòmic a les diferents associacions, grups i entitats de caire cultural que existien a la ciutat. La seva ajuda es limitava a unes escasses subvencions econòmiques.

Durant el mandat de Vicenç Capdevila Cardona, s'inicien diferents projectes destinats a la difusió i sensibilització en l'art i la cultura. Es creà l'Escola d'Estudis Artístics i els Cursos d'Animació Cultural, dins el Pla d'Actuació del Patronat Municipal de Cultura, creat el 1975.

L'escassa vida artística se centrà al Casino de Santa Eulàlia, el Casino del Centre i el Centre Catòlic. També el Museu d'Història de la Ciutat, inaugurat el 20 de desembre de 1969, va recollir un seguit de manifestacions artístiques que van anar quantificant el fons d'art municipal. Cap a finals dels setanta, el Museu i les aules de cultura donaren un gran suport als artistes locals.¹⁰

A l'Hospitalet dels seixanta es creà una dinàmica associativa cultural que girà sobretot al voltant de dos nuclis, amb objectius molt diversos: Alpha 63, del qual sortiria més tard el GAT, i un altre al Centre Social de la Florida.

Alpha 63 fou un grup impulsat per Ramon Miró, que aglutinà gent jove del barri del Centre. Sorgí com una associació cultural reivindicativa, amb cares tan importants com Enric Flores, els germans Miró, Joan Soto, Joan Torres, Enric i Joaquim Company i Josep Parera. Tot i la importància que donaren a l'activitat teatral, aviat ampliaren fronteres i organitzaren altres activitats culturals, com per exemple concerts, col·loquis, conferències... Gràcies a aquest grup, l'Hospitalet va tenir la sort de veure representacions de professionals com Boadella o Alfred Luchetti. L'any 68 s'evidenciaren tensions entre dues línies de teatrals diferents i el grup s'escindí. Però les ànsies d'una part del grup per fer un treball important amb la cultura a l'Hospitalet van fer que s'acostessin al Casino Popular de Sant Eulàlia, on grups d'aficionats, estudiants/es i treballadors i treballadores del barri feien teatre sota la direcció de dues joves universitàries de la Facultat de Filosofia i Lletres. Gràcies a la unió d'aquests dos grups es formà el GAT.

¹⁰ JUÁREZ VIVES, Dolors. *Nous espais generateurs de patrimoine culturel a la ciutat: El cas de Pu-billa Kasas*. Beca d'investigació del Museu de l'Hospitalet. Desembre de 2002.

El GAT prengué com a referent la figura de Bertold Brecht i el que volien era fer un teatre polític, però possibilitista. Enganyant la censura, utilitzant metàfores i el·lip·sis. Una de les fundadores ens ho explica: *"Un teatre combatiu que no ho digues clarament i que no s'hagués de fer a porta tancada, en sindicats solament. I ho vam decidir perquè sinó molta gent que no estava polititzada en quedava fora."* (58 anys). Des de la seva formació, el GAT va dur a terme 150 representacions, fins que l'1 de novembre de 1978 a Granada s'inicià una nova etapa del grup: l'etapa del GAT professional.

Ara bé, com vivia la dona el fet teatral? Quins prejudicis socials havia de suportar? Què comporta el fet de ser mare per una feina en la qual s'han de dedicar tantes hores per poder viatjar?... Tal com explica una de les dones que formà part del grup, els prejudicis en relació amb la participació de les dones al teatre eren una realitat. *"Mis padres eran de pueblo y, aunque mi padre había hecho teatro, una cosa es teatro por afición, para la fiesta. Y otra era vivir del teatro. Él decía que era una profesión de gente de mal vivir. Se pensaba que las actrices eran prostitutas o algo por el estilo... /..Y además la fama que tenían los actores era de ser putas y maricones. Ahora parece ridículo, pero cuando yo empecé a hacer giras por los pueblos, después de la actuación te esperaban en el camerino o en la puerta de salida. Y cuando hacíamos teatro en las plazas, teníamos que poner biombos, porque había más gente detrás viéndonos cambiar que delante donde estaba el escenario. Y solo éramos tres chicas. Y también te venían a hacer proposiciones. Antes se pensaba que si una mujer salía delante de un escenario, se mostraba y hacia toda una serie de cosas era una mujer pública. Y viajaban solas tres chicas con catorce chicos, pues..."*

Tot i això, des de dins les coses es veien diferent. Aquesta actriu ens continua explicant com *"montábamos decorados igual que ellos, lijábamos, pintábamos, brillantábamos..."* (58 anys).

Un altre aspecte a destacar és la importància que donen les dones entrevistades a la cultura. Potser per la dificultat que els suposava accedir-hi o perquè un cop accedien a activitats culturals s'obrien nous camps fins aleshores desconeguts, creien en la cultura com el pas endavant per sortir de la situació en què vivien. Una hospitalenca ens diu *"teníem molt clar que una manera de tirar endavant era fomentar al barri il·lusió, interès i cultura. Es muntaven moltes històries: reunions, xerrades... Jo recuerdo haver anat a moltes reunions sobre temes culturals"* (60 anys).

Alhora, voldria remarcar que les convocatòries de barri, en les quals se centraven els moviments cívics d'aleshores, acostumaven a aplegar pocs centenars de persones, ja que la presència de les forces de seguretat de l'Estat estava gairebé garantida. Moltes de les accions participatives que acabem de veure són merament fruit de l'espontaneïtat i el cansament per la manca de serveis que facilitessin la vida de les persones.

L'ASSOCIACIONISME FEMENÍ A L'HOSPITALET

No podem passar per alt l'existència a la ciutat de la Sección Femenina, que fou l'única associació femenina que el Règim defensà fermament. La cap local de la Sección Femenina a l'Hospitalet era Margarita Martínez Thomas, germana del funcionari municipal Mariano Martínez, personatge de la ultradreta local. Juntament amb la figura de la delegada local, hi havia dues delegacions per barris: la de Collblanc-la Torrassa, a càrrec de Dolors Lleida, i la de Santa Eulàlia, a mans de Geneveva Albors.

La Sección Femenina no buscava l'afiliació de totes les dones, sinó només de les que eren adeptes al règim, les afiliades a la Falange, les que no treballaven fora de casa. La dona havia de ser, per sobre de tot, una transmissora de valors tradicionals i religiosos, mitjançant la família.

A l'Hospitalet es creà l'*Escuela del Hogar* el 1942-1943, i tenia com a objectiu capacitar joves majors de 14 anys. També establiren l'escola nocturna per a obreres, inaugurada el setembre de 1941.¹¹

Als anys seixanta, amb l'entrada d'idees regeneradores, el cansament de tants anys d'opressió i el ressorgiment de fenòmens socials, com per exemple el feminisme, la concepció de la dona vers el món i vers ella mateixa anà variant.

Però en el context de lluites que hem parlat anteriorment, la Sección Femenina no fou l'única associació femenina existent a la ciutat, però sí que fou l'única recolzada pel franquisme. Si parlem d'associacionisme femení organitzat, s'ha de remarcar la importància del Movimiento Democrático de Mujeres (MDM), que fou una gran plataforma de reivindicacions dels drets de les dones.

L'inici de l'MDM sorgí amb l'objectiu d'organitzar la solidaritat amb els militants empresonats i les seves famílies. En concret, la primera reunió fou el 1961, en un pis de Gran Via Sud, a la qual assistiren unes 20 dones de diferents llocs de l'Estat. La Pura Fernández i la Mercè Olivares es lliuraren a aquestes dedicacions solidàries, incorporant-hi altres companyes hospitalenques com Narcisa Sempere, Pepa Zabala i l'Agustina. Totes eren esposes de membres del PSUC, militants del moviment obrer.¹² *"Moltes vegades les dones explicaven les lluites dels seus homes, eren companyes d'homes lluitadors, de les fàbriques. De portes enfora, eren molt d'esqueres, però després a casa s'oblidaven que havien de compartir les tasques d'educació dels fills i filles i les tasques domèstiques. I adoptaven el paper masclista que la societat imposava."* (67 anys).

¹¹ SANTACANA i TORRES, Carles. *Victoriosos i derrotats: el franquisme a l'Hospitalet 1939-1951*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 1994. Barcelona. Pàg. 175.

¹² *L'Hospitalet lloc de memòria. Exili, deportació, repressió i lluita antifranquista*. L'Hospitalet de Llobregat, CEL'H, 2007.

Com a fites importants de les dones hospitalenques dins el Movimiento Democrático de Mujeres, una de les hospitalenques recorda especialment els primers de maig i l'assemblea que va tenir lloc cap a l'any 1967 a la parròquia de Sant Isidre. *"Una de les prioritats més importants de l'Assemblea de Dones Democràtiques era la pau al món. Hi havia dones democràtiques a tots els països. A l'Hospitalet, la parròquia de Sant Isidre ens va deixar el local, i es va fer una assemblea de Dones Democràtiques on hi havia potser unes 100 dones... era 'súper clandestí' ... i van venir dones de tot Espanya"* (67 anys).

Aquestes reunions eren trobades exclusivament de dones immerses dins un marc més ampli de lluites, on a vegades també hi havia participació masculina. L'objectiu de pau era comú, però la consciència de gènere i la metodologia de lluita partien d'esquemes molt diferents. *"Només hi havia dones i discutíem sobre coses com per exemple com aconseguir que les dones tinguessin un paper rellevant a la societat, com aconseguir la igualtat en els llocs de direcció, com aconseguir que es parlés de les dones en els programes... totes aquestes coses."* (67 anys).

En un context de reivindicacions i protestes per aconseguir millores de vida i benestar a través de diverses formes de pràctiques solidàries, i a mesura que les associacions de veïns s'anaren consolidant hi anaren florint les vocalies de dones, on les dones trobaren un espai per a la divulgació, la formació i la lluita.

Les vocalies esdevingueren un espai on es lluitava pels drets de les dones, que la dictadura tant treballava per negar-los. Un espai on moltes dones van trobar el desig de llibertat femenina, que el moviment feminista definí com a dret al propi cos... Les seves campanyes foren molt àmplies i les seves demandes anaven des de la petició que els anticonceptius anessin a càrrec de la seguretat social, l'assessorament jurídic de diferents aspectes, fins a la petició d'escoles per a dones adultes¹³.

A les vocalies de dones es parlava de tot. Una de les dones que participà activament a la Vocalia de Dones del barri de la Florida ens explica com: *"En las charlas hablabamos de todo, desde la cesta de la compra hasta como comportarte en pareja, de los hijos. Y no era lo mismo que te diese la charla una mujer del PSUC, que una de ORT. Eran puntos de vista muy diferentes. Y entonces yo tenía que ver que posición me gustaba más..."* (67 anys).

Dins les vocalies, les dones se sentien més lliures per expressar-se, sobretot en relació amb temes sexuals. *"Parece mentira, pero cuando las mujeres están solas hablan de cosas que no las dicen cuando hay hombres. Cuando se hablaba de sexualidad y había hombres, no soltaban ni una. Y estando solas lo decían todo. Se quejaban de que la educación de los hijos siempre recaía sobre ellas. Había mujeres que explica-*

¹³ La primera escola de persones adultes que trobem a la ciutat fou l'Escola d'Adults de la Florida, amb diferents projectes formatius: alfabetització, neolectores i preparació del certificat d'estudis.

ban que a nivel sexual cuando estaban con sus maridos no disfrutaban. Muchas explicaban que sus maridos sí lo hacían pero para ellas era una violación... es muy fuerte. Maltrato físico y psíquico. Es fuerte. Y además cuando ves que una mujer es capaz de llevar el niño al colegio y venir a una charla y exponer allí y sacar todo lo que tiene dentro, es impresionante... Entonces llegaba el hombre a casa y tu venías de trabajar, tenías 7 hijos y llegaba él diciendo 'dame las zapatillas'...en aquella época era normal. Las mujeres incluso lo veían natural. La compañera era una sierva", afegeix la mateixa dona (67 anys).

Una de les grans demandes que es dugueren a terme des de les vocalies de dones de la ciutat foren els centres de planificació familiar¹⁴, ja a les acaballes del franquisme.

La sexualitat és un aspecte important en la vida de les persones. I l'educació esdevé essencial en relació amb el tema. La dona d'aquesta època no havia rebut, en la gran majoria dels casos, educació sexual. Amb la qual cosa en moltes ocasions desconeix el seu propi cos. Al llarg de les entrevistes hem vist com moltes es queixen de no haver rebut informació sobre la sexualitat, d'altres parlen de les relacions amb els seus marits com si es tractés d'una obligació i no es plantegen el plaer, sinó satisfer les necessitats de l'espòs. La sexualitat durant el franquisme significa CENSURA, RE-PRESSIÓ i quedava relegada a la mera reproducció.

Tot i aquesta contextualització universal de les idees globals del moment, la realitat a les ciutats catalanes i a l'Hospitalet, concretament, era diferent. Pel que fa als centres de planificació i sexualitat, les associacions de veïns i veïnes, i més concretament les vocalies de dones, tornen a jugar un paper clau en la lluita per aconseguir centres de planificació familiar. Tal com diu Irene Gràcia Fernández, *"fou a partir de la creació de les associacions de veïns en els diferents barris dels municipis del Baix Llobregat, que les dones s'organitzaren en vocalies i crearen un marc de discussió i apropament a altres dones no organitzades, per tal de difondre idees com ara la defensa del nou paper de la sexualitat, de la maternitat, de la família i intentar trobar solucions."*¹⁵

La gent no tenia al seu abast informació sobre la sexualitat ni espais on poder assessorar-se. Però tot hi aquest desconeixement i una moral impol·luta que el sistema imposava, els avortaments existien i hi havia xarxes d'acció clandestines. *"Feien fins i tot la mida del diafragma. Llavors no hi havia anticonceptius, hi havia diafragmes i no els venien aquí. Havies de fer la mida, ho enviàvem a Londres i allà te'ls feien i els*

¹⁴ El primer servei de Planificació Familiar fou el de l'Associació de Veïns del barri de Sant Josep. En un principi, només era un servei informatiu i, posteriorment, s'oferí l'assistència d'un ginecòleg i un metge per fer reconeixements i anàlisis. Fins que els centres de planificació no van ser normalitzats, les dones que assistien als centres de planificació de les associacions de veïns existents a la ciutat eren derivades a l'Hospital Clínic i a l'Hospital Sant Pau.

¹⁵ GRÀCIA, I. "Els Centres de Planificació al Baix Llobregat: La seva creació, la seva història" a *Materials del Baix Llobregat*, número 4. Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat: Sant Feliu de Llobregat, 1998. Pàg. 29-38.

La fotografia és de l'any 76, davant de la guarderia Tin-Tin, a l'avinguda Europa, durant una manifestació exigint ajuda oficial. A la foto es poden apreciar els altells on es feien les classes. Donació: I. Hernández

enviàvem per correu. Amb tot el que això significava. Eren coses molt amagades. Llavors no es parlava de l'avortament. Als anys 67 i 68 ja se'n començava a parlar. Hi havia moltes dones que anaven a avortar, però en viu, sense cap mena d'anestèsia... era una carnisseria" argumenta una de les dones (67 anys).

Per a moltes d'aquestes dones, la sexualitat era un desert del qual ningú no parlava. És per aquest motiu que les xerrades a les associacions de veïns i veïnes van esdevenir essencials per aconseguir aquest canvi en la mentalitat de les mateixes dones. Tot, però, amb molta cautela. Paraules disfressades i duent a terme, un cop més, estratègies per part de les associacions per vestir un tema que no estava socialment acceptat, però que era una realitat.

Una de les dones entrevistades, que estava molt implicada en la lluita pel dret a l'avortament, ens explica com "la mayoría de mujeres no hablaban de sexualidad, sobre todo la gente más mayor. Temas como el aborto era un veto. Cuando alguna chica abortaba no se enteraba nadie. Únicamente la amiga más próxima y las que colaboraban para conseguir el viaje para poder ir al extranjero a abortar." (57 anys).

En relació amb la lluita pels drets sexuals de les dones, una jove de llavors ens diu: "A mi aquí una vez me llamaron 'puta' porque llevaba una pegatina que ponía: 'Aborto y anticonceptivos, libres y gratuitos'. Yo era virgen cuando la llevaba, y mi madre estaba desesperada conmigo.../ Había un médico, al que se le llamaba el carnicero de Sants, que le llamábamos porque lo hacía en vivo, había mucha sangre. Nosotras te-

níamos teléfonos que nos pasábamos. Se llamaba y eran unos grupos feministas, una red y te daba un teléfono de contacto en Londres. Y tú llamabas a una hora que había una persona que contestaba en castellano. Entonces tengo amigas que fueron a abortar a Londres. Otra que conozco no podía ir a Londres y lo hizo en el de Sants por 25.000 pesetas en el año 70." (58 anys).

El tema dels anticonceptius era un altre aspecte vetat, "el problema de los anticonceptivos era encontrar un médico que te los quisiera recetar. Esto también nos lo pasamos: 'Este médico receta". Els grups de dones i les vocalies de dones de les associacions de veïns foren les promotores de la consecució d'aquests centres.

- *L'ocupació d'espais exclusius per a les dones:*

Les vocalies de dones es concebien com espais exclusivament per a dones i la presència masculina era viscuda com una intromissió.

Des del punt de vista organitzatiu, l'ocupació per part de les dones d'espais i àmbits que no eren reservats per a elles es vivia amb certa inquietud a causa de la manca de punts de referència que les fessin sentir familiars, que les fessin sentir partícips d'allò en què estaven treballant i que les ajudessin a sentir-se mentalment còmplices, legitimat la seva estada. És per aquest fet, que podem dir que en moltes ocasions les dones se sentien més còmodes en espais exclusius per a elles, on podien parlar amb total llibertat i sense jerarquies.

El fet d'anar a les associacions i trobar-se amb altres dones i sentir-se identificada amb el grup és determinant per permanèixer-hi. Compartir problemes amb altres dones i, a partir d'aquí, desenvolupar llaços de companyonia fou molt important en la vida de les dones organitzades. Tot i que al principi hi ha una certa desconfiança, per la falta de costum, més tard es crearan vincles d'amistat i posada en comú de preocupacions. Potser per aquest motiu, la solidaritat és un valor present també en la vida dels grups, tot i que els conflictes també existiren.

En aquest sentit, entrem en un debat historiogràfic important sobre els conflictes entre homes i dones dins l'associacionisme, en el context d'un qüestionament més general sobre les relacions entre classe i gènere¹⁶. Un debat sobre els valors ètics, els objectius, les estratègies i la manera de fer política masculina¹⁷.

¹⁶ Sobre les relacions entre classe i gènere, Cristina Borderías, editora de l'obra *Les dones i la història al Baix Llobregat*, ens remet a l'article de SCOTT, Joan: "Gender: A Useful Category of Historical Analysis", *American Historical Review*, núm. 91.

¹⁷ Sobre la participació de les dones en la política masculina, es creà un corrent historiogràfic feminista als anys setanta amb una llarga bibliografia sobre la lluita de les dones per la igualtat dels drets civils, polítics i socials. En aquest sentit, són rellevants les obres de MORENO, Amparo. *Mujeres en lucha. El movimiento feminista en España*. Barcelona, Ed. Anagrama, 1977; CAPMANY, M. A. *El feminisme a Catalunya*. Barcelona, Ed. Nova Terra, 1973, i DI FEBO, G: *Resistencia y movimientos de mujeres en España 1936-1976*. Barcelona. Editorial Icària, 1979.

- *Formes alternatives de lluita:*

L'organització de les dones es manifesta normalment de manera més informal i sense normes estrictes, ni de pertinença ni de funcionament.

Les dones, per la seva pràctica quotidiana en els rols adjudicats per la societat, elaboren formes alternatives d'organització, més participatives i menys jerarquizades. Incorporen noves reivindicacions i noves formes de lluita, creant una manera de fer política diferent de la tradicional. Les dones tenen molt a veure amb la introducció d'aspectes festius i lúdics a les manifestacions (xocolatades, jocs infantils, festes a la plaça, manifestacions pacífiques...). A més, el caràcter lúdic que donaren a les seves accions facilità alhora la integració social de dones de procedències diverses, amb espais de vida distints i amb ambients socials i culturals a vegades molt diversos. Gràcies al tarannà lúdic i al foment de la participació ciutadana en els diferents actes, s'obriren noves xarxes de relació. A més, les dones foren les responsables de trobar una confluència adequada entre grups de persones de diferents edats. *"Jo penso que, en general, les dones van introduir una manera de reivindicar més pacífica. La possibilitat de parlar, i parlar, i parlar, abans d'arribar a la violència. Crec que nosaltres tenim aquesta tendència al diàleg. I després, també, a l'hora de sortir al carrer les actituds tendeixen a ser menys violentes o no violentes"*, afirma una de les dones que participava activament a les associacions de veïns i les vocalies de dones.

- *La incomprensió de les lluites per l'alliberament femení:*

En l'àmbit social, es produeix la incomprensió de les lluites a favor de l'alliberament femení i en detriment dels costums que tants anys havien estat vigents, mentre un lent i silenciós canvi d'estructures mentals anaven imposant-se dia a dia. Una de les entrevistades recorda com es rebel·là, un dia, contra el seu pare i el seu germà: *"En mi casa una de las bofetadas que me llevé, y mi padre no me pegaba nunca, fue porque yo tenía la obligación diaria de poner la mesa y sacarla. Y yo lo ponía todo y yo no bebía vino y hubo un momento que me negué a sacar la botella de vino. Dije que mi hermano no hacía nada y que como él bebía vino con mi padre pues dije que el vino lo sacara él. Y mi padre me dijo que ni hablar, que yo había puesto todo lo que había en la mesa. Yo le dije que no se le iba a caer nada al niño si iba a buscar la botella. Y mi padre me dijo que me lo mandaba él. Y yo dije que no y me arreó un bofetón! Pero no fui porque me parecía injusto que mi hermano se pudiera ir de fin de semana de excursionista y no venir a dormir un sábado por la noche. Y yo no. Y mi madre me decía que yo podía venir con barriga y él no. Yo le decía, pero bueno, pero él hace barriga! Y mi madre decía: 'Ah pero es que eso no se sabe si lo ha hecho él u otro'. Entonces este tipo de cosas las tenía me daban mucha rabia. A nivel conceptual lo tenía claro. Luego es diferente cuando vives en pareja y reproduces a lo mejor patrones aprendidos o porque estas muy enamorada... pero de eso te das cuenta después. También luego te das cuenta de que haces tu lo que al otro le toca, porque sinó no puedes hacer lo siguiente y al final terminas haciendo más cosas de las que te tocan"* (58 anys).

Molt poques dones van trobar en la família suport per a la vinculació al món associatiu i, molt menys, al polític o sindical. Tal com ens explica un dels testimonis que participà en diversos projectes artístics de la ciutat: *"a veces se creaba algún conflicto con la familia que tu veías así de refilón... con los maridos o con... Cuando una persona viene con tres hijos y tiene rondando los cuarenta años y viene a ver que tal y empieza a descubrir que puede pensar, que puede expresar lo que hace, que más o menos lo hace bien, que entiende el mundo del arte.. y que poco a poco es capaz hasta de exponer los trabajos incluso en galerías... Estas mujeres tiran para delante de alguna manera y lo que les rodea, si no tira para delante, entra en conflicto con ellas. La dedicación de tiempo entonces también entra en conflicto. Todo el mundo estaba acostumbrado a que las mujeres se encargaran de todo. Igual te venía una mujer y te decía: 'yo no puedo venir porque a las siete tienen que venir mis hijos a merendar'. Cuando al cabo de un mes ella misma decía: 'pues ya tienen quince años, pues que se la preparen ellos'. Era toda esa historia por la defensa de su territorio privado, de su pensamiento"* (57 anys).

L'associacionisme, per a moltes dones, representa l'espai en què es destrueix l'aïllament social que comporta viure en les coordenades clàssiques del feixisme. Constitueix l'espai en el qual es permet fomentar i potenciar la solidaritat, i és on els diferents col·lectius troben referents vàlids per a la lluita. L'espai on la mediació és realment vertadera, ja que la persona desplaçada o immigrant es troba amb persones amb qui intercanvia experiències, informació, transmet el dol, el desarranjament, la connexió i el retrobament amb el seu origen; alhora que pren contacte més directe amb gent no immigrada i s'obre noves perspectives de futur, ara ja conjuntes entre immigrants i no immigrants.

Cal recordar que només en el període franquista es calcula que emigraren a Catalunya unes 800.000 dones procedents d'Andalusia, Extremadura, Castella i altres zones de l'Estat espanyol, la majoria de les quals s'assentaren sobretot a Barcelona i l'àrea metropolitana. Es tractà de dones majoritàriament joves i amb un temps d'escolarització generalment curt i irregular.

La gran majoria de dones eren procedents de zones rurals i la seva adaptació a la ciutat tampoc no va ser fàcil. Tal com diu Clara Carme Parramón¹⁶ *"En la vida quotidiana, l'experiència de perdre's en el desplaçament cap al lloc de treball, les primeres compres d'aliments que tenien noms diferents i també es mesuraven segons quantitats diferents, l'aprenentatge de productes i estris de neteja desconeguts, foren motiu de peripècies i angoixes compartides."*

La majoria de població femenina immigrada vivia en barris amb greus dèficits de serveis públics i això va fer que s'unissin a la causa per tal d'aconseguir millores.

Seguint amb la participació de les dones a l'associacionisme hospitalenc, hem de ma-

¹⁶ PARRAMÓN, Clara Carme. *Similituds i diferències, la immigració dels anys 60*. L'Hospitalet de Llobregat, CEL'H, 2000.

tisar que en l'aspecte quantitatiu s'ha de tenir en compte que les dones ocupen xifres inferiors respecte als homes, tot i que en moltes ocasions les dones ocuparen presidències de les associacions de veïns.

Una de les causes d'aquesta dada és que socialment l'aparició de les dones en assumptes públics no estava ben vist socialment. Però el principal motiu és causat pel fet que moltes associacions de veïns utilitzaven la inscripció individual. Això significa que es feia una inscripció per habitatge, i normalment era el cap de família qui s'inscrivía. Llavors, hi ha molta participació femenina enregistrada amb el nom dels seus marits.

Una altra puntualització es basa en la idea que moltes dones, en ocasions, no se sentien representades amb les idees que projectaven els homes o amb el tarannà del seu discurs. Tal com argumenta Isabel Segura (1998), "*malgrat que als setanta les dones estaven socialment marginades, la realitat era una altra. Multitud de dones compaginaven els dos àmbits, i ara a més es feia amb la idea del col·lectiu. Però l'ocupació d'espais i àmbits que no eren reservats, es vivien amb certa inquietud, per la manca de punts de referència que ens fessin sentir familiar, que ens fessin sentir participants i que ens ajudessin a situar-nos-hi mentalment. Tot legitimant la nostra estada*".

- La importància de l'educació:

En moltes ocasions, l'analfabetisme i l'educació tradicionalista i conservadora dels pobles de procedència foren una causa important i un condicionant de la lluita. És per aquest motiu que cal remarcar la importància dels centres d'alfabetització i de les aules de cultura, que apareixeran com a equipaments municipals ja en democràcia.

Moltes dones d'aquella època, obligades per la necessitat, van haver de treballar i, conseqüentment, es van veure obligades a deixar l'escola prematurament. Això farà, conjuntament amb l'ideari feixista, que fomentava la idea de dona, àngel de la llar i home *breadwinner* i intel·lecte, que algunes d'aquestes dones s'infravaloreassin. Una de les dones entrevistades argumenta: "*les dones hem rebut una educació per ser protagonistes de segona fila. A més jo crec que en moltes ocasions nosaltres mateixes ens hem infravalorat. I hem dit, 'jo això no ho puc fer'*". El jovent d'ara està molt més preparat."

A mesura que aquestes dones anaven agafant confiança, prengueren consciència que la cultura i la instrucció eren la base per aconseguir una total emancipació. En aquest despertar, cerquen espais per alfabetitzar-se. Les conseqüències d'aquesta alfabetització foren molt positives per a la població, tant en l'àmbit laboral, per tant alhora econòmic, com social, com psicològic... Moltes d'elles no havien anat mai a l'escola. Però l'alfabetització de les dones tenia un problema: les dones no tenien temps per assistir a l'escola, ja que havien de vetllar pels seus fills i filles i per la casa, a més de les llargues jornades laborals. "*Yo creo que en mi generación empezamos a participar en muchas cosas. A nivel político, asociativo, a nivel cultural. En definitiva a nivel participativo. Yo pienso que las mujeres de mi generación que estudiaron participaron en*

muchas cosas. La que no estudió quizás no tanto, porque seguía más los esquemas tradicionales. Pero luego, me he dado cuenta que muchos que seguían los esquemas tradicionales y luego eran mucho más abiertos que muchos de izquierdas... Porque había la doble moral. Lo que sí es cierto es que las que estudiábamos normalmente no teníamos esa doble moral, porque queríamos acabar con ella" (58 anys).

Les escoles d'alfabetització i les aules de cultura van jugar un paper molt important, perquè esdevingueren espais de reunió per a les dones, on compartien preocupacions, experiències i s'obrien noves vies d'interrelació i intercanvi d'experiències.

En un principi, la dona hospitalenca vivia una situació força diferent de la dona hospitalenca nouvinguda. Però en poc temps s'obriran noves xarxes relacionals entre elles. Aquestes xarxes es donaran en espais com l'església, les reunions de veïns i veïnes, les comissions de barri, el carrer... i de seguida s'adonaran que les lluites i reivindicacions, tot i viure situacions personals molt diferents, tenien consideracions comunes. Les seves transcendències històriques partiren de camins molt diversos, però el seu projecte reivindicatiu i de canvi social era el mateix, "*el que condiona la lluita és la consciència col·lectiva i individual de pertànyer a un grup determinat, amb unes necessitats concretes i, sobretot, determina la lluita, la convicció que tens que allò pot ser d'una altra manera. I per això et molestes i, per això, lluites i deixes de fer coses personals per poder aconseguir una millora per a tu i per a la gent com tu" (57 anys).*

- La importància del maig del 76:

Un dels punts àlgids del moviment de dones ja organitzat, el trobem en les Primeres Jornades de la Dona Catalana, que van tenir lloc el maig del 1976 al Paranimf de la Universitat de Barcelona. El fet que a les Jornades hi hagués una participació d'unes 4.000 dones denota i plasma que el moviment social femení no era una manifestació nova, sinó que va ser un fenomen de lluita al llarg de tot el franquisme. Les Jornades, a més, foren significativament importants per les repercussions que van tenir. La participació de grups de dones de diferents barris hospitalencs fou molt important¹⁹.

En aquestes Jornades les dones hospitalenques van expressar la seva preocupació pel paper que jugava la dona als barris perifèrics, la seva preocupació vers la manca de serveis als barris, fet que dificultava la seva vida quotidiana i impedia ocupar-se d'aquells afers públics que durant molt de temps el sistema els havia vetat.

De les Jornades, que suposaren, entre moltes altres coses, un trencament del silenci que havien patit les dones durant la llarga nit del franquisme, en sortiren diferents as-

¹⁹ De la ciutat, hi participaren el Grup de Dones d'INDO, l'AV de Santa Eulàlia, l'Associació de Dones de l'Hospitalet, la Vocalia de Dones de l'AV Sant Josep, la Vocalia de Dones de l'AV de Can Serra, la Vocalia de Dones de l'AV de la Florida, la Vocalia de Dones de l'AV de Pubilla Cases i la Vocalia de Dones de l'AV Collblanc-la Torrassa.

sociacions feministes i la Coordinadora de grups feministes. Així com la creació de l'Associació Catalana de la Dona, amb diferents delegacions arreu de Catalunya. A l'Hospitalet, també se'n fundà una delegació, que oferia planificació familiar i assessoria jurídica. Tots els dimecres, de sis a nou de la nit, es reunien per oferir aquests serveis i els divendres les hospitalenques que volguessin podien anar al seu local ubicat al carrer París, n. 9, "para hablar de nosotras, de nuestros problemas, de feminismo, etc." L'Associació deixà clar la seva voluntat de coordinar-se amb la resta d'organitzacions feministes per dur a terme una lluita conjunta.

Per acabar aquest apartat, trobo interessant reflexionar sobre les definitòries paraulles d'una de les dones entrevistades, que ens parla del paper de les dones en la vida social i política de l'Hospitalet de llavors: "Qui realment ha portat la societat endavant han estat les dones: ara, abans i sempre... sense les dones no hi hagués pogut haver els moviments que hi va haver. I ja no perquè fossin actives amb el moviment, sinó perquè sense elles, el moviment mateix no hagués pogut sortir endavant, perquè és clar, llavors, qui es cuidava d'anar a treballar, de la casa? Els homes treballaven i lluitaven, però qui portava tot el pes eren les dones. Han fet de tot: anaven a treballar, cuidaven els fills, els portaven a l'escola, els donaven menjar, rentaven la roba, d'una roba petita en feien una de gran, de la gran en feien una de petita. Ho feien tot. Jo crec que el paper de les dones en la societat va ser importantíssim, encara que no hagin estat protagonistes en primer ordre, han estat les protagonistes amagades de la història" (67 anys).

CONCLUSIONS

Tal com hem vist al llarg de tot l'article, les dones hospitalenques van esdevenir un agent de canvi social importantíssim a l'Hospitalet del franquisme i de la transició. Tot i les normes socials i culturals impulsades pel govern, les hospitalenques van organitzar manifestacions, xerrades, anades a l'Ajuntament per dialogar amb les autoritats, xocolatades, foren les principals artificieres de les comissions de solidaritat que ajudaven els presos i les preses del feixisme i les seves famílies, construïren murs per tal de frenar l'especulació, lluitaren per aconseguir escoles, pels ambulatoris, organitzaren exposicions... tot això i molt més, per tal de posar fre a les mancances cíviqes, socials, econòmiques i culturals que el govern local no va pal·liar. En un principi, moltes de les lluites de les hospitalenques tingueren la finalitat de millorar les condicions de vida als barris, creant un moviment cívic que serà el preludi d'un tipus d'associacions femenines, amb una organització i uns objectius ja definits. Posteriorment, les vocalies de dones foren el principal aglutinador de l'associacionisme femení organitzat.

En l'àmbit col·lectiu, al llarg dels anys seixanta, i sobretot als setanta, les dones s'organitzaren i participaren en molts dels afers socials, polítics i culturals de la ciutat, esdevenint alhora un actiu en la lluita contra la dictadura. Foren anys on ja destacà la importància de l'associacionisme organitzat. Una de les primeres i principals associa-

cions femenines de la ciutat fou el Movimiento Democrático de Mujeres. Aquesta fou una gran plataforma de reivindicacions dels drets de les dones a tot l'Estat espanyol.

El fet d'anar a les associacions i trobar-se amb altres dones i sentir-se identificades amb problemes i preocupacions compartits fou important per a la seva permanència al grup. Compartir situacions amb altres dones i, a partir d'aquí, desenvolupar llaços de companyonia fou un factor decisiu per entendre l'estructura d'aquestes organitzacions. Les entitats i associacions, tant mixtes com les exclusivament femenines, foren espais on es crearen vincles d'amistat i es posaren en comú tant els conflictes interns com externs que patien aquestes dones. És per aquest motiu que la solidaritat és un valor present també en la vida dels grups, tot i els conflictes que en ocasions existiren dins d'aquests.

En el cas de l'Hospitalet, s'ha de remarcar la importància de la participació de dones immigrades en els moviments socials de la ciutat. Alhora, aquests moviments socials serviren a les dones immigrades de via facilitadora de la integració social d'aquestes dones nouvingudes.

Però, tant si eren dones immigrants com no immigrades, les dones hospitalenques van dur a terme pràctiques solidàries femenines durant la llarga nit dictatorial i de la transició democràtica. En moltes ocasions, aquestes pràctiques solidàries serviren per crear canals de relació entre diferents col·lectius o grups de dones, creant així un antecedent clar del que posteriorment foren els moviments veïnals i, finalment, les vocalies de dones, que foren espais exclusivament femenins.

Fou en aquest moment on, tot i l'estereotip de dona que projectà el règim, amb el suport d'una legislació masclista i uns valors morals que havien subordinat la dona a viure en un segon pla, les dones prengueren consciència de la importància de l'educació per aconseguir una total emancipació. Moltes dones van veure que era necessari tenir una base instructiva i formativa per esdevenir més lliures.

Tenint en compte això, moltes dones organitzaren cursos d'alfabetització, xerrades, tallers d'art... i moltes altres assistiren a totes aquestes activitats organitzades, obrint nous horitzons, descobrint i creant un nou món.

A la mort del dictador i després de molts anys de lluites clandestines, les Jornades Catalanes de la Dona van significar un esclat d'idees, de propostes, de diàlegs, d'intercomunicació, de paraules plenes de sentit i d'història. Gràcies a aquestes jornades, entre molts altres fets, podem valorar i constatar que les dones dels seixanta i dels setanta van estar al carrer, lluitant en situacions molt dures, amb unes condicions de vida en moltes ocasions paupèrrimes, cercant un món millor per a tots i totes, dones, homes, gent gran, joves i infants, pensant sempre en el bé comú.

Per finalitzar, com a conclusions, m'agradaria citar textualment unes paraules d'una de les dones entrevistades, que crec que són definitòries i molt concloents respecte

al present treball: "Ha sido una época muy interesante, pero no ha sido fácil. Una cosa es tener claro las cosas a nivel conceptual, la idea. Y la otra es el sentimiento. Yo siempre me acuerdo de un soneto de Unamuno que aún a veces me lo pongo en práctica y que dice: 'Siente el pensamiento y piensa el sentimiento'. Pero hay veces que lo separamos y eso es un problema. Luego hay que actuar en acorde con lo pensado y lo sentido y al revés. Es poner en comunicación cabeza y sentimiento. No separarlo. Conceptualmente, a veces no es fácil actuar. Luego, a la hora de actuar, las cosas no son tan fáciles como tú lo tienes planeado conceptualmente."

BIBLIOGRAFIA

ALBADALEJO, Jordi. *Entre els moviments socials i la llar: Àmbit públic i privat de les badalonines al llarg de cent anys (1897–1997)*. Badalona, Ajuntament de Badalona, 2000.

Anuari estadístic de la ciutat, 2005. L'Hospitalet de Llobregat, Ajuntament de l'Hospitalet de Llobregat, 2006.

ASINS MUÑOZ, Consuelo. *Dones sindicalistes a l'Hospitalet*. L'Hospitalet de Llobregat. Ajuntament de l'Hospitalet. Àrea de Participació Ciutadana i Polítiques Sectorials. 2002.

Asociación Mujeres en la Transición Democrática. *Españolas en la transición. De excluidas a protagonistas (1973-1982)*. Madrid, Biblioteca Nueva, 1999.

BENNASAR, Bartolomé. *El infierno fuimos nosotros*. Madrid, Editorial Taurus, 2005.

BLASCO PUERTO, Honorio. "A la Santa Misión le salió un hijo de izquierdas: el Centro Social de la Florida." *L'Estaca*, núm. 8 (juny de 1978).

BONAL, Raimon. *Collblanc i la Torrassa 1974: Les raons d'una lluita urbana*. Barcelona. Fundació Jaume Bofill. Novembre de 1974.

BORDERIAS, Cristina. *Subjetividad y cambios sociales en las historias de vida de mujeres*. València, IUED, 1996.

BORDERIAS, Cristina; CARRASCO, Cristina; ALEMANY, Carme. *Las mujeres y el trabajo*. Barcelona. Editorial Icària. 1994.

BORREGO, Concha; CATENA, Elena; DE LA GÁNDARA, Consuelo; SALAS, María (dir.). *La mujer española: de la tradición a la modernidad (1960–1980)*. Madrid, Tecnos, 1986.

BOTEY, Jaume. *Cinquanta-quatre relats d'immigració*. Barcelona, Centre d'Estudis de l'Hospitalet i Diputació de Barcelona, maig de 1996.

BRU, J.; GARCÍA, M. D.; TAVERA, S.; NASH, M. (coord.). *De la dictadura a la democràcia: les dones en l'Europa mediterrània, central i de l'est*. Congrés Internacional. 16,17 i 18 de desembre de 1993. Barcelona, edicions de la Universitat de Barcelona, 1993.

CAÑADELL, Rosa; TRAYNER, M. Pau. *Dones de barri: desitjos, participació i lluita de les dones de Can Serra.1972-90*. L'Hospitalet de Llobregat, [inèdit], 1990.

CAMPMANY, M. Aurèlia. *La dona a Catalunya*. Barcelona, Edicions 62, 1979.

CAMÓS, Joan. *L'Hospitalet, la història de tots nosaltres*. Barcelona, Diputació de Barcelona, 1986.

CUESTA, Josefina. *Historia del presente*. Madrid, Editorial Eudema 1993.

DE FEZ VALERO, M. Enriqueta. *L'Hospitalet de la postguerra: Associacionisme*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990.

DI FEBBO, Giuliana. *Resistencia y movimientos de mujeres en España, 1936-1976*. Barcelona, Icària, 1979.

Estudis Dona i Societat: Gènere, agricultura i representant de les dones... Barcelona, ICD, 2003.

El homosexual en la sociedad enferma. Barcelona, Tusquets, 1978, a les Jornades 10 años en lucha, Barcelona. 1, 2, 3 de novembre de 1985.

El segle XX a debat. Jornades l'Hospitalet 75 anys de ciutat. L'Hospitalet de Llobregat, CEL'H, 2001 (*Quaderns d'Estudi*, núm. 17).

FALCÓN, Lidia. *Mujer y Sociedad*. Barcelona, Fontanella, 1984.

Fent camí: 1979-2004. Club d'Esplai Pubilla Cases–Can Vidalet. Ajuntament de l'Hospitalet, l'Hospitalet de Llobregat, 2004.

FOLGUERA, Pilar. *¿Cómo se hace historia oral?* Madrid, Endema, 1994.

GRÀCIA, I. "Els Centres de Planificació al Baix Llobregat: La seva creació, la seva història" a *Materials del Baix Llobregat*, número 4. Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, Sant Feliu de Llobregat, 1998.

Història de l'Hospitalet. Una síntesi del passat... L'Hospitalet de Llobregat, CEL'H, 1997.

Jornades Catalanes de la Dona. Barcelona. Maig de 1976. Comissió catalana d'organitzacions no governamentals. Secretariat de les Jornades.

JUÁREZ VIVES, Dolors. *Nous espais generadors de patrimoni cultural a la ciutat: El cas de Pubilla Kasas*. Investigació feta per la Beca de l'Hospitalet de Llobregat (2002).

L'Hospitalet lloc de memòria. Exili, deportació, repressió i lluita antifranquista. L'Hospitalet de Llobregat. CEL'H. 2007.

Les associacions de dones a la ciutat de l'Hospitalet. Ajuntament de l'Hospitalet. Programa Municipal per a la dona-PMD. L'Hospitalet de Llobregat, PMD, 2001.

MORENO, Amparo. *Mujeres en lucha. El movimiento feminista en España*. Barcelona, Anagrama, 1977.

NASH, M. *Dones en transició: De la resistència a la legitimitat feminista: les dones en la Barcelona de la Transició*. Barcelona, Ajuntament de Barcelona. Regidoria de Dona, març de 2007.

NASH, M; TAVERA, S. *Experiencias desiguales: Conflictos sociales y respuestas colectivas (Siglo XIX)*. Madrid, Síntesis, 1994.

PARRAMÓN, Clara Carme. *Similituds i diferències, la immigració dels anys 60*. L'Hospitalet de Llobregat, CEL'H, 2000.

PARRAMÓN, Clara Carme; CAMÓS, Joan. *Associacionisme a l'Hospitalet, 1960-1982*. Ponència presentada a les Jornades "Associacionisme: Espai, Realitat i Perspectives". Maig de 1992. L'Hospitalet de Llobregat.

PRAT, Enric. *Els moviments socials a la Catalunya contemporània*. Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2004. *Quaderns d'Estudi* Octubre de 1988. CEL'H

Quaderns d'Estudi Taller Barri Collblanc-la Torrassa. Associacionisme:1960-1980. Maig 1995.

Quaderns d'Estudi núm. 3. Octubre de 1987. CEL'H

Quaderns d'Estudi núm 10. Setembre de 1991. CEL'H.

SANTACANA i TORRES, Carles. *Victoriosos i derrotats: El franquisme a l'Hospitalet 1939-1951*. Barcelona, PAM, 1994.

SCOTT, Joan: *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*. American Historical Review, núm. 91

SEGURA, Isabel. *Dones de l'Hospitalet, itineraris històrics*. L'Hospitalet de Llobregat, Ajuntament de l'Hospitalet, 1998.

SOLÉ i SABATÉ, J. M.: *La repressió franquista a Catalunya, 1938-1953*. Barcelona, Edicions 62, 1985.

TAVERA, Susanna (Coord.): *Mujeres en la historia de España*. Barcelona, Editorial Planeta, 2000.

TRAYNER VILANOVA, Maria Pau. *Les dones com a agents de canvi social...* [tesi doctoral] Barcelona, UB, 1993.

TRAYNER VILANOVA, M. Pau; JULIANO CORREGIDO, Dolors (Dir.): *Les dones com agent de canvi social*. Tesis doctoral. 1993.

Quaderns del Centre d'Estudis i Recursos Veïnals. De la protesta... a la proposta: *El moviment veïnal a Catalunya*, núm. 5. Setembre de 2005.

VI Jornada Historia y fuentes orales. Ávila, 23, 24 i 25 d'octubre de 1998. Grup de recerca de l'Hospitalet antifranquista. CEL'H.